

ХҒТАР 14.23.09

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-147-2-316-336>

Мақала типі: ғылыми мақала

Мектеп жасына дейінгі балалардың нарративті қабілеті арқылы байланыстырып сөйлеуін дамытудың мүмкіндіктері

С.Н.Жиенбаева*¹, Г.О.Онланбекова², Ж.К.Сағалиева², А.Ш.Стыбаева¹

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Ерте балалық шақты дамыту институты, Астана, Қазақстан

(Байланыс үшін автор: Saira1962@mail.ru)

Андатпа. Бұл мақала мектепке дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуіндегі нарративтік қабілетін дамытудың мәнін, оның теориялық негіздерін және әдістерін зерттеуге арналған. Зерттеу мектеп жасына дейінгі балалардың нарративінің ерекшелігін, оның даму кезеңдерін, деңгейлерін және оның балалардың сөйлеуін дамытудағы тиімділігін айқындалуға бағытталады. Біздің зерттеуіміздің негізгі мақсаты - мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін нарратив арқылы дамытудың теориялық негізіне талдау жасау, оның әдістемесінің негізгі артықшылықтарын анықтау. Бұл үшін еліміздегі балалар сөйлеуін дамытуды көздейтін нормативтік-құқықтық актілерге, ғылыми еңбектерге талдау жасалып, қазіргі ағымдағы жай-күйін теориялық тұрғыдан зерделенді. Осы мақала аясында балалар нарративі туралы шетел ғалымдарының еңбектеріне талдау жасалып, негізгі тұжырымдары біздің зерттеуіміздің өзекті мәселелерін анықтауға, даму бағыттарын белгілеуге негіз болды. Біздің зерттеуімізге Н.Е.Вераканың және О.М.Дьяченконың «Мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлқын реттеу тәсілдері», А. МакКейб «Оқиға құрастыру» әдістемесін пайдаланып балалардың әңгіме құрастыру деңгейіне бақылау жасап, экспериментке дейінгі кезеңін анықтады. Автордың балалардың әңгімелерінің даму деңгейлері, олардың әрқайсысы белгілі бір құрылымды қамтитын жеті деңгейін басшылыққа алып қалыптастыру экспериментін жүргіздік. Осы әдістемені күшейту мақсатында шетел тәжірибесінде тиімділігі дәлелденген Stadler and Ward, Applebee, Stein and Glennдің деңгейлерін тәжірибеде қолдандық. Атап айтсақ: таңбалау, тізбектеу, байланыстыру, бірізділік және баяндау (нарратив) деңгейлері сатылап әңгіме құрастыруды жеңілдетіп, тиімділігін тәжірибеде көрсетті.

Түйін сөздер: нарратив, байланыстырып сөйлеу, мектепке дейінгі балалар, себеп-салдарлы байланыстар, деңгейлері, оқиға құрастыру, символдар.

Кіріспе

Қазіргі таңда мектеп жасына дейінгі балалардың тілінің дамыту сұранысқа ие және өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Сонымен қатар балалардың сөйлеуін дамыту олардың кейінгі өмірі үшін өте маңызды [1]. Мектепке дейінгі тәрбие өте маңызды, өйткені баланың алғашқы түсініктері, алғашқы өмірлік тәжірибелері, алғашқы ынтасы өзгеріске ұшырайды. Біз қазір адамның миында туылған кезде шамамен 100 миллиард нейрон болатынын білеміз. Әрбір нейронның басқа 10 000 нейронға қосылу мүмкіндігі бар және бұл шамамен 1 миллиард ықтимал қосылымды білдіреді. Ми жасушалары мен құрылатын жаңа нейрондық желілер арасындағы жаңа байланыс оқыту деп аталады. Адам миының салмағы орта есеппен 1,36 кг құрайды және адам денесінің тек 2%-ын құрайды. Дегенмен, ол ағзаның қабылдайтын оттегі мен қоректік заттардың 20% - дан астамын тұтынады. Уақыт өте келе баланың 3 жастағы баланың миы шамамен 1000 триллион байланыс құрады (ересектерге қарағанда шамамен екі есе көп). 11 жастан бастап баланың миы пайдаланылмаған байланыстарды үзеді. Баланың миындағы синапстар қайталанатын тәжірибелер арқылы күшейген сайын нейрондық желілер қалыптасады [2]. Басқаша айтқанда, қоршаған ортаны ынталандыру нәтижесінде пайда болған байланыстар одан әрі білім алуға және сыртқы дүниені қабылдауға негіз қалайды. Егер осы байланыстардың кез келгені пайдаланылмаса, олар "оны пайдалану немесе жоғалту" принципі негізінде жойылады/кесіледі. Байланыстар неғұрлым көп қолданылса, әсіресе алғашқы жылдары, соғұрлым олар тұрақты бола бастайды. (The prime example for this phenomenon would be picking up one 's native language (2011) [2]. Сондықтан мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында коммуникативтік дағдысын қалыптастыруда "балалар көркем әдебиетімен танысу, шығармаларды бірлесіп оқу және әңгімелеу, талдау, тілдік нормаларды, қарым-қатынас мәдениетін меңгеру арқылы әр түрлі қызмет түрлерінде тәрбиеленушілердің ауызша қарым-қатынас мәселелерін шешеді" делінген (2022ж) [3]. Қазіргі тәрбиелеу мен оқытудың үлгілік бағдарламасы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуінің қалыптасуының жоғары деңгейі қарым-қатынас пен өзара түсіністіктің сәттілігінің кепілі болып табылады [4. Ал оның дамуының жеткіліксіздігі қақтығыс пен күйзелістің пайда болуының шарты болуы мүмкін. Бұл міндеттерді шешуде және тіл дамуының кешеуілдеуінің алдын алуда мектеп жасына дейінгі балаларды байланыстырып сөйлеуге үйрету, қабылдауы, есте сақтауы және қиялы бойынша әңгіме құрастырудың маңызы зор. Оның бір жолы әлемдік тәжірибеде қолданылып жүрген балалар нарративі негізінде дамыту болып табылады.

Латын тілінен аударғанда "narrate" – тілдік акт, ауызша баяндау. Нарратология тұрғысынан ауызша және жазбаша баяндау арқылы адам өмір жолындағы оқиғалардың тізбегін құрады, олардың себеп-салдарлық байланысын айтып және түсіндіреді [5]. Нарратив болған оқиға туралы және әрқашан өзіндік дамуы бар оқиғалардың келесі себептері туралы баяндауды білдіреді; ол тек іс-әрекеттің сюжеті мен дәйектілігін ғана емес, сонымен бірге кейіпкерлердің іс-әрекетін, уақытын, идеялары мен мотивациясын қалай қабылдауды қамтиды.

Балалар нарративін зерттеу бастапқыда социолінгвистер В.Лобов жасаған құрылымдар негізінде дами бастады. Ғалым өз жұмысында әңгіме бір немесе бірнеше уақытша ауысулармен бөлінген немесе біріктірілген екі немесе одан да көп нақты баяндау өрнектерінің қатары екенін сипаттады [6, 26-б]. Қазіргі уақытта нарратив немесе оқиға туралы әңгімелеу кезінде бұл терминді қарастырудың әртүрлі тәсілдері жиі кездеседі. Әңгіме нақты немесе қиялдағы өмірді сипаттайтын бірқатар оқиғалардың тілдік көрінісі ретінде анықталады. Олар ғылыми әдебиеттерде нарративке берілген анықтамаларға ортақ нәрсе, ол әңгімеде әдетте оқиғалардың сипатталатынын атап өтеді. Сонымен қатар, әңгімедегі оқиғалар уақыт тізбегінде және олардың себеп-салдарлық байланысы бар тыңдаушыға айтылуы маңызды деп саналады [7, 63-б]. Мектеп жасына дейінгі балаларды байланыстырып сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың қажеттілігі кейінгі мектепке жеңіл бейімделуінің бір көрсеткіші болып саналады. Осыған сүйенсек, балалардың дамуы үшін нарративтік қабілеттерінің маңыздылығын анықтау елімізде өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Атап айтқанда, балалар әңгімесінде қандай когнитивтік құрылымдар байланысты болатындығын түсіну, сөздік қорына, өз ойын жеткізуде қаншалықты маңызы бар екендігін анықтау. Бұл мәселе өзектілікке ие болуда, себебі нарратив – өзінің субъективті ұстанымын білдіру нысандарынан тұрады. О.А.Шьянның мақаласында А.Козулиннің пікірін келтіреді, «қазіргі білім берудің фокусы – баланың шынайы субъект болу қабілетін дамыту («агенсу») өзінің жеке білім беру қызметінің қайнар көзі болып табылатын оның өмірі». Ал нарратив осы талаптарға толық жауап береді: бала өз әңгімесінде өзі «қиял әлемін жасайды». Әңгімелерді уақыт пен себеп-салдар байланысына байланысты оқиғалар тізбегін білдіретін дискурс бірліктері ретінде анықтауға болады [8, 9]. Уақыт әдепкі қатынас болып табылады және сипаттамаларға немесе сценарийлерге тән (Нельсон) [10], оқиғалар арасындағы себеп-салдарлық байланыс жақсы құрастырылған әңгімелер үшін өте маңызды (Stein, N. L., & Glenn, C.) [11].

Мектеп жасына дейінгі балалардың нарративтік қабілетін дамытудың түрлі бағыттарын, тәсілдерін әлемдік деңгейдегі зерттеулерде кеңінен қарастырып талдаған. Солардың бірнешеуіне тоқталайық. Ерте жастағы балалардан әңгімелеудегі қиындықтарын жеңу үшін (Bloome, D., Champion, T., Katz, L., Morton, M. B., & Muldrow), нарратив зерттеушілері кенеттен шыққан қойылымдарды жазып алудан бастап, оқиғаның суреттері арқылы (Jalongo, M. R.) қолдануды көрсеткен. Кейбір зерттеулер оқиғаны құру үшін ықпал ететін контекст ретінде шығармашылық ойынға сүйенді. Бұл зерттеулерде әрекет балалардың нарративіне драмалық компонент ретінде кешенді қарастырып, оларға әңгімелерді ойнауды ұсынған (Jalongo, M. R) немесе әңгімелеуді жеңілдету үшін ойыншықтарды қолданған (Boston, MA: Allyn and Bacon. McCabe, A.) [12,13,14]. Ресей ғалымдары (Н.Е.Веракса[15], И.Б.Шиян[16], О.А.Шьян[8], Н.М.Юрьева[17], Е.С. Ощепкова[18] және т.б.) балалар нарративі, оның құрылымы, әдістерін, көпшілігінде балалардың сурет салуымен, картина арқылы нарративтік қабілетін байланыстырып сөйлеуін дамытудың әдістемесін әзірлеген. Елімізде мектепке дейінгі балалардың тілін дамытуда Б.Баймұратова [19], А. Бақраденова [20], К.Метербаеваның [21] еңбектерінде байланыстырып сөйлеуге үйрету әдістемесі қарастырылғанмен, нарратив туралы

мәселе көтерілмеген. Бастауыш сынып оқушыларының нарративтік дағдысын дамыту бойынша А.Амановтың зерттеуін атауға болады [22]. Сондықтан балалардың өз ойынан оқиғаларды құрастырып шығару, тілін дамытудағы маңызды құрал ретінде нарративтік қабілетін, дағдысын зерттеу елімізде қарастырылмағандықтан мектепке дейінгі кезеңнен бастау өзекті мәселе болып саналады. Біздің зерттеуіміздің негізгі мақсаты- мектеп жасына дейінгі балалардың байланыстырып сөйлеуін нарратив арқылы дамытудың теориялық негізіне талдау жасау, оның әдістемесінің негізгі артықшылықтарын анықтау.

Зерттеу әдістері

Аталған мәселені зерттеу үшін теориялық материалды жинау және контекстік талдау әдістері, салыстырмалы, жалпылау және сипаттау әдістері, әңгімелесу, балалардың әрекетін, сөйлеу әрекетін бақылау қолданылды. Мектеп жасына дейінгі балалардың нарративтік қабілетінің олардың тілін дамытудағы орны, түрлі әдістері құрылымдары туралы шетелдік және отандық әдебиеттерге шолу жасалды. Талдау материалы шетелдік авторлардың жоғары рейтингтік журналдардағы, ресейлік, сондай-ақ отандық авторлардың мақалалары болды. Материалды таңдау кезінде ең көп түсініктеме, әдістемесі берілген мақалаларға ерекше назар аударылды. Сондай-ақ қазақстандық мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуіне, оқиға бойынша әңгіме құрастыруына бақылау, эксперимент жүргізілді.

Талқылау

Зерттеу жұмысымызда мектеп жасына дейінгі балалардың нарративтік қабілетін дамытуда және құрастырған оқиғасының құрылымы, олардың балаларда қалыптастыру деңгейі туралы зерттеулерге талдау жасауды жөн көрдік. Нарратив – мәдениеттің негізгі формаларының бірі. Дж. Брунердің көзқарасы бойынша «бізде әңгіме тәжірибені ұйымдастырудың ең табиғи және ең ерте түрі деп болжауға негіз бар» (Брунер). Шын мәнінде, мектеп жасына дейінгі балалардың нарративтік қабілеттерін дамыту мен болашақта сауатты меңгеру табысының арасында өзара байланыс бар екені анықталды. Зерттеулерде балалардың баяндау құзыреттілігін, әңгімелерін анықтау үшін жиі қолданылатын аналитикалық негіз – бұл әңгімелер эпизодтардан тұрады деп болжайтын грамматикалық тәсіл екенін көрсетеді (Stein, N. L., & Glenn, C.) [11]. Оқиға грамматикасына көзқарас баяндаудағы сөйлемдер мен олар орындайтын функциялар арасындағы семантикалық қатынастарға бағытталған. Толық эпизод кем дегенде келесі үш компонентті қамтуы керек: басты кейіпкердің мақсаттары, осы мақсаттарға жету әрекеттері және осы күш-жігердің нәтижелері (Peterson McCabe) [23] әңгімелерді өңдеу және түсіну кезінде адам бірқатар себептік байланыстарға кіретін ақпаратты тізбектерді құрайды деп болжайды.

Мектеп жасына дейін балалар эпизодтық құрылымды әңгімелер құруда толық құзыреттілікке ие емес (Маккабе және Питерсон; Нельсон) [10, 23]. Бес жасар балалар

эпизодтық қасиеттері бар кейбір әңгімелерді жасай алатын болса да, олардың мінез-құлқы жанрға және ақпаратты алу әдісіне байланысты тұрақсыз, олардың әңгімелерінің сапасы эпизодқа дейінгі және эпизодтық құрылым арасында өзгереді. Шамамен 7 жасында балалар негізінен эпизодтық сипаттағы әңгімелерді құрастыра алады. Атап айтқанда, МакКейб зерттеуі балалардың оқиғалар туралы әңгімелерінің құрылымы бойынша болашақ оқудағы қиындықтарды болжауға болатынын көрсетті [23]. Оның үстіне Кейт Кейннің «Мәтінді түсіну және оның балалар ертегілерінің байланысы мен бірізділігіне көзқарасы» атты жұмысында оқудағы қиындықтардың себебі мынау екенін көрсетеді: балада оқиға құрылымы туралы түсінік қалыптаспаған (Cain). [24] Басқаша айтқанда, автор әдеттегі ұғымдарға қарама-қайшы идеяны ұсынады: егер әдетте бала әңгімені көп тыңдап, айтатын болса, оның мәтіндер құрылымы туралы түсінігі соғұрлым жылдам болса, мәтіндердің құрылымы туралы түсінігі оқуды жеңілдетеді. Бірақ бұл болашақ табысты оқудың бастауы баланың оқығанында ғана емес (өзі немесе ересектердің көмегімен), сондай-ақ оның оқығаны өз бетінше шығаруында жатыр дегенді білдіреді. Осы және басқа да көптеген зерттеулердің арқасында балалар оқығаны сауаттылыққа қатысты мінез-құлық формаларының бірі ретінде қарастырылады (literacy-related behaviors). Бұл деректер Даниэла О'Нейлдің зерттеуінде де расталады, онда 3-4 жастағы балалар өздігінен әңгімелейтін оқиғалар бойынша олардың математиканы игерудегі табыстылығын екі жылдан кейін болжауға болады (O'Neill, Pearce) [25].

С.Энджел бастапқыда 2-3 жас аралығындағы балалардың ойынымен бірге жүретін әңгіме үш жастан кейін пайда болатын ауызша әңгімелерді алдын-ала ойдан шығаратыны туралы жазды. Бұл әңгімелер көбінесе ойынды ауыстырады және ойынмен бірдей функцияны орындайды. С.Энжелдің шығармаларында баланың дамуының қызықты генетикалық желісі қалыптасады: алдымен бейнелі ойын пайда болады, содан кейін нарративті ойыны («нарративті алдын-ала ойнау») пайда болады, ол өз кезегінде сюжеттік-рөлдік ойынды да бастайды және үйлесімді әңгімелер құру, қиялдау болады [26].

Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы бойынша заманауи зерттеулерде балалар әңгімелерін талдаудың ең кең тараған тәсілі В. Лобов пен Валетскийдің құрылымдық тәсіліне негізделген, жоғарғы сатысы «классикалық оқиға» (галстук, шарықтау шегі және айырбас) деп есептеді. Осы тәсілге сүйене отырып, А. Мак Кабе балалар нарративінің классификациясын жасады, оқиға қаншалықты сәйкес келмейді немесе керісінше, құрылымы бойынша классикалық әңгімеге жақындайды (McCabe, Bliss Lynn, 2002; McCabe, Peterson, 1984; McCabe, Rollins, 1994) [27]. Біз бұл зерттеулерді еске салдық, өйткені оларда бүгінгі таңда әлемдік тәжірибеде кеңінен таралған балалық шақтағы нарративтің құрылымын талдау өлшемдері ұсынылған. Ресей ғалымдарының зерттеулерінде балалар нарративін бағалау критерийлері ерекшеленген. Атап айтсақ, Е.В. Трифонова [28], О.М. Дьяченко [28], Векслер тесті, матрица сияқты стандартталған әдістемелерді орындау нәтижелерімен режиссерлік ойын деңгейінің өзара байланысын анықтай алады. О.С. Ушакова мен Е. Струнинаның зерттеуінде балаларға ертегі ойлап тауып, оған ат беру ұсынылды [29]. Тапсырманың орындалуы мынадай көрсеткіштер бойынша бағаланды: 1) ертегі мазмұнының айқындылығы; 2) атаудың мазмұнына

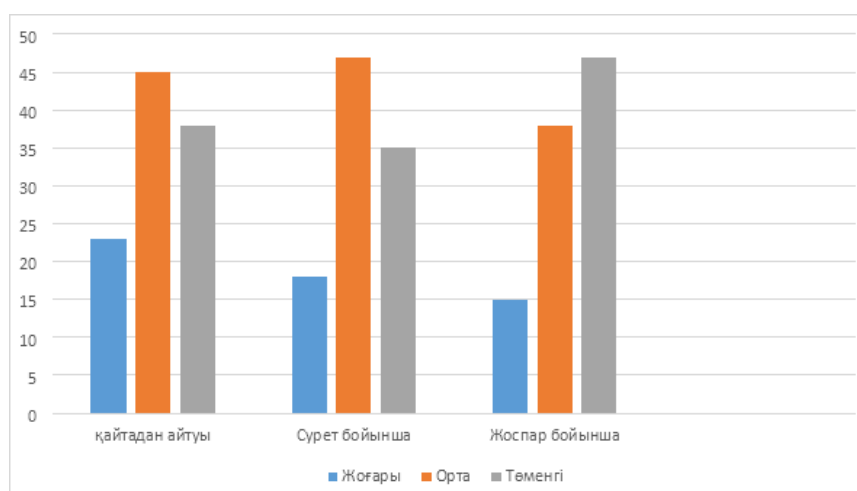
сәйкестігі; 3) құрылудың қисындылығы, аяқталуы; 4) сөйлеудің грамматикалық дұрыстығы; 5) тілдік мәнерді пайдалану қаражат. Баяндаудың құрылымдық жағы оның қисындылығы бойынша бағаланады, мұнда зерттеу авторлары мынадай параметрлерді бөліп көрсетті: оқиғаның берілу жүйелілігі – басы, ортасы, соңы, сондай-ақ бүкіл әңгіменің және оның соңының атауымен арақатынасы.

Зерттеу нәтижелері

Н.Е.Вераксаның және О.М.Дьяченконың «Мектеп жасына дейінгі балалардың мінез-құлқын реттеу тәсілдері» [15] мақаласында сипатталған зерттеулері біздің ерекше қызығушылығымызды тудырды. Авторлар баланың құрылымы жағынан күрделі ертегіні шығарған кезде қандай когнитивтік құрылымдар іске қосылатынына мән береді. Ынталандыру материалы ретінде балаларға симметриялық-асимметриялық сипаты бар ертегі ұсынылды: екі кейіпкер (біреуі жағымды, екіншісі жағымсыз) ертегідегі кейіпкерлерді кездестірдік, бірақ өздерінің бейнесін қарама-қарсы ұстады: бір кейіпкер өзін мейірімді, екіншісі – өзімшіл болып көрсетті. (Ы.Алтынсариннің «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесі). Балаларға әңгімені қазіргі өмірге бейімдеп «Баяғыда еңбекқор бала мен жалқау бала болыпты» деп бастап жартысын ғана айтып бердік, олар кейіпкерлердің қарама-қайшы екенін біліп, олардың біріншісінің жолдағы оқиғасын тыңдадық. Одан кейін балаларға антиципацияға тапсырма берілді: олар ертегінің жалғасы қандай болатынын болжауға тиіс болды. Зерттеу барысында қарсы тұру кезінде тек қана балалар көбінесе нормативтік құралдарға жүгінген (ол кезде оқиғаның реттілігін болжай алатын), басқалары – жағдайды өзгерту құралдарына (сол кезде олар қаһармандар әрекеттерінің қарама-қарсы сипатын болжап отырды: біреуі қарама-қарсы адамға көмектеседі, екіншісі – жоқ және т.б., үшіншісі – символикалық құралдарға (олар тұтастай алғанда мынаны түсінді: бір кейіпкер жақсы әрекет етеді, екіншісі нашар, бірақ нақты болжай алмады). Біздің бұл зерттеуден түйіндегеніміз, ересектердің жетекші сұрақтарының көмегімен ғана оқиғаны құрастыра алатындығына көзіміз жетті. Сонымен қатар А.А.Запунидидің зерттеуінде сөйлеуді дамыту үшін сызба бойынша әңгімелеуді жоспарлаудың рөлі қарастырылған [30]. Шынымен, кітаптың иллюстрациясын, мнемокесте, В.Я. Пропп әдісін [31] қолданған кезде, балалар бастапқыда оның мазмұнына түсініктеме бере отырып (Асан мен Үсеннің басынан өткен оқиғалары), сосын болашақ әңгімесінің сызбасын құрады (Асан мен Үсен ойнап кетсе, ауылы көшіп кетіпті. Асан мен Үсеннің көңіл күйлері. Үсеннің тапқырлығы. Асан мен Үсеннің тамақ табуы. Үсеннің от жағуы. Ауылдарын табуы). Осындай ұйымдастырылған әрекеттің нәтижесінде балаларда сызба бойынша сөйлеудің сүйемелдеу деңгейі жоғарылады. Сурет оқиғаны құру құралы ретінде әрекет етеді, бірақ сөйлеуді жоспарлау мұны одан сайын жақсартады. Осыдан кейін «Оқиға құрастыру» әдістемесін (А. МакКейб) пайдаландық. Балаларға болған оқиғалар туралы өз өмірлерінен әңгімелер айтуды ұсындық, бұл әңгіменің бұл түрі (басқа біреудің әңгімесін немесе суреттегі әңгімені қайталаудан айырмашылығы) балалардың әңгімелеу қабілеттерін көрсетеді. Дегенмен, біз ертегі оқиғалары неғұрлым өкілді және құрылымды болуы мүмкін деп болжадық,

оларды да балалар құрастырады. Өмірдегі және ертегі оқиғалары желісімен күрделілік деңгейін тексеру үшін балаларға екі түрлі әңгімелер құрастыруды ұсындық.

Мектепалды дайындық топ балаларына өзінің ерекше оқиғалары мен иллюстрациясы бар сиқырлы кітап жасауды ұсындық. Келіскеннен кейін балаға А4 парағы және көптеген маркерлер келесі нұсқаулықпен берілді: «маған бір әңгімеңнің суретін сал, аяқтағаннан кейін маған айтып бересің, мен оны қағазға жазамын». Содан кейін, бала сурет салуды аяқтағаннан кейін «сен дайын болдың ба, енді жазамыз ба?» деп, екінші парақты алып, баланың әңгімесін баспа әріптерімен жазады. Баланың әңгімесі тоқтаған кезде «Бұл сенің әңгімеңнің соңы ма, әлде тағы жалғастырасың ба?» дегенде «соңы» деп жауап берді. Бұдан кейін балаға әңгімесінің тақырыбын қоюды ұсынды. Мысалы: Алсейт Ж. «Қоянның туған күні» деп атау қойды. Кітаптың беттерін белгіледі, содан кейін кітапқа «естелік үшін» суретке түсті. Бұл кітап балаға оны ата-анасына көрсету немесе туыстарына оқып беру үшін берілді. Осы сияқты әңгімелер жасау үшін Сенің өміріңде ерекше оқиға болды ма? Сен маған айтсаң, мен жазып отырамын» деген нұсқаулық естіген сайын шынайы өмірінен әңгіме құрастырушылардың саны көбейді. Әсіресе туған күндері, шетелде демалғандары, хайуанаттар әлеміне барғандарын әңгімелеу қызықты болды. Барлық балалар дайын кітаптарды қуана ата-аналарына көрсетті.

Сурет 1. Балалар нарративінің қалыптасу деңгейі (экспериментке дейінгі)

Оқиғаны айтпас бұрын оны алдын-ала суретін салу тапсырмасы, оқиғаны құрастыру және баланың зейінін тұрақтандыру, қызықтыру үшін енгізілді. Кітап жасау және оны үйге алып бару туралы ұсыныс баланың іс әрекетке деген ішкі мотивациясын қалыптастыру мақсатында енгізілді, оның өнімі оған үлкен мән бергендіктен, оны ересектерге, құрдастарына көрсету мүмкіндігі де маңызды болды. Барлығы балалар алынған кітаптарды қуана алып, содан кейін оларды ата-аналарына көрсетті. Оқиғаны құрастыру барысында біз келесі ережелерді ескердік: жалпы сюжетке бағыттайтын сұрақтар, «иә, енді не болады?», немен аяқталады? деп балаға «асықпа, ендікпе жәйлап аяқтаймыз» деп қолдау көрсетіліп, зерттеу әр баламен жеке жүргізілді.

Диаграммдан көріп тұрғандай балалардың оқиғаларды құрастыру деңгейінің төмен екендігін байқадық. Оның басты себептері балаларды байланыстырып сөйлеуге үйретуде нарративтік қабілеттерінің мүмкіндіктерін ескерілмеуі және оны дамытудың тиімді әдістемесінің жоқтығы. Сондықтан біз жұмысымызда А. Мак Кабтің балалардың әңгімелерінің даму деңгейлері, олардың әрқайсысы белгілі бір құрылымды қамтиды жеті деңгейін басшылыққа алдық [10]. Олардың әрқайсысына сипаттама беретін болсақ, өзіндік ерекшелігі бар. Мәселен, әр жас кезеңдеріне байланысты сатылап жүргізілуі қажет.

1. *One-event Narrative* «Бір оқиғадан тұратын әңгіме» – тек бір әрекетті қамтитын әңгіме. (Үш жаста)

2. *Two-event Narrative* «Екі оқиғадан тұратын әңгіме» – екі әрекеттен тұратын әңгіме (3-3,5 жас)

3. *Miscellaneous Narrative* «Аралас әңгіме» – бұл әңгіме, онда аталған оқиғалар жалпы тақырыппен байланысты емес. Бұл 3 жастан 6 жасқа дейінгі барлық балаларда кездеседі.

4. *Leap-Frog Narrative* «Секіру.» – оқиғалар ортақ тақырыппен байланысты әңгіме, бірақ дәйектілік пен себеп-салдарлық байланыстар бұзылған Мысалы: Бақа туралы әңгіме (4 жас).

5. *Chronological Narrative* «Хронологиялық әңгіме» – оқиғалар тізбегінен тұрады эмоционалды шыңы, шарықтау шегі жоқ әңгіме. Ол барлық жастағы балаларда кездеседі.

6. *End at High Point Narrative* «Оқиға шарықтау шегінде аяқталады» - шарықтау шегінде оқиғаның шыңымен аяқталатын әңгіме (5 жастағы) .

7. *Classic Narrative* «Классикалық тарих» – шарықтау шегінен кейінгі оқиғалар бар әңгіме-оның шешімі және оқиғаның аяқталуы (6 жастан бастап)[10]. Осы бағыттағы жұмыстар мектепке дейінгі ұйымдарда жүргізілді. Сонымен қатар, балалар туғаннан бастап тілдік дағдыларды дамытады, өйткені олар басқалармен қарым-қатынасқа қатысуы жетілген, тіл қолданушылары. Бұл өзара әрекеттесу балаларға тілдің мағынасын, құрылымын және қолданылуын үйретеді, бұл әдетте ауызекі тілде көрінеді. Шамамен 3-4 жастан бастап балалар басқа тілдік форматты — стореллингті қолдана бастайды. Бұл баяндау дағдылары уақыт пен баға бойынша үш себепке байланысты дамиды. Біріншіден, әңгімелеу ауызша сөйлеуді дамытудың пайдалы құралы (Morrow, L. M.) [32]. Екіншіден, нарративтер сауаттылыққа көпір құрайды деп саналады (Hedberg & Westby,) [33] және академиялық табысты болжау ((Bishop & Edmundson) [34]. Үшіншіден, әңгімелер тұжырымды ойлауының дамуымен байланысты (Applebee [35]; Л.С.Выготский) [36].

Біз зерттеу жұмысымызда шетел зерттеушілері Stadler and Ward, Applebee, Stein and Glennдің [11] деңгейлеріне деталдау жасадық. Applebee орталықтандырудың (тақырыпқа назар аударудың) және тізбектегі (оқиғалар тізбегі) маңызды элементтеріне негізделген алты дамушы баяндау деңгейін ұсынды [35]. Бұл деңгейлер 2-ден 6-ға дейінгі жастағы балалардың әңгімелерінің қалай дамитынын түсіну үшін Стан мен Гленннің әңгімесін дамыту моделі ең қолайлы деп саналады [11]. Екі модельде әңгіме грамматикасының элементтеріне және еуропалық әңгімелеу дәстүріне негізделген. Аталған авторлардың әдістемесін негізге алып еліміздегі мектепке дейінгі ұйымдағы 4-6 жас аралығындағы 44

баланың әртүрлі әңгімелерін жинау және зерттеу үшін пилоттық зерттеулер жүргіздік. Он бір баланың әдетте дамуы жеткілікті, ал үшеуіне сөйлеу немесе тілдік бұзылулары бар, қалғандары бір қалыпты деген диагнозы қойылды. Әр бала бір түпнұсқаны айтып берді және оны құрдастарының шағын тобына қайтадан айтып беруі қажет. Содан кейін әрқайсысы басқа түпнұсқаны айтып беруі қажет болды. Бұл әдістемелер бойынша бес деңгейлі бойынша жұмыстар жүргізілді. Ең алғашқысы — таңбалау (Labeling). Осы кезеңдегі әңгімелер белгілермен және қайталанатын синтаксиспен сипатталады әр түрлі сәтті сипаттайды және әңгімеде байланысты емес ойлары да кездеседі.

Кесте 1

Баланың таңбаны қолдау стратегиясы [11, 35]

Үлгі	Техника
Моделирование модельдеу, сұрақтар, жауаптар	Бала атайды: (суретті көрсету) "мысық".
Ересектер қолдайтын іс-шаралар	Ересек: "иә, ала мысықты бояй ғой "
Дауыстап оқу немесе бірге кітап оқу	баланың заттарды қолымен ұстап сезінуі және таңбалауы үшін ғажайып дорбаны пайдалану. Баладан суреттегі бейнелерді түсіндіруді сұрау
Ересек адамның символикалық ойынға жетекшілігі	ересек адам баланың қызығушылығына жауап ретінде суреттерді атайды және сипаттап береді
Жеке баяндауды құру және ұсыну аудиториясы	мысалы: "бұл кім?" "бұл не? Олар не істеп жатыр? деп сұрақ қойып, -өзінің әңгімесін құруды ұсыну
	"Me Bag" жобасын қолдану (Догерти) – балалар ата-аналардың көмегімен таңдалған заттарды әкеледі. Бұл жеке үшін оқиға құруда мнемотехниканы қолдану

Эксперимент нәтижесінде 5 жастағы Таңшолпанның әңгімесінен үзінді. Мысық пен қыздың гүлдерді суаруы бейнеленген суреттегі оқиға Таңшолпанды шабыттандырды. Мысық, арасында «ара» және «қыз» деген сөздерді қосты. Демонстрациялық есімдіктерді қайта-қайта қолданды (бұл, мұнда) «Жоқ, бұл менің мысығым емес. Бұл менің мысығым. Бұл оның мысығы. Бұл ара. Қыз гүлді сурады».

Листинг (Listing) екінші деңгей-тізім құру. Осы кезеңдегі әңгімелер қабылдау атрибуттарының тақырыпты ашатын кейіпкерлердің әрекеттері немесе сөздері. Бұл оқиға заттардың, кейіпкерлердің әрекеттерінің тізімі алдын-ала берілгенімен, олардың арасындағы уақытша немесе себеп-салдарлық байланыстарсыз тізім түрінде айтылады. Бұл деңгейде Әлим бұл оқиғаны фотосуреттен айтты. Өйткені ол таңбаларды белгілеп қана қоймай, кейіпкерлердің әрекеттерін тізімдеу үшін етістіктерді және заттарды логикалық байланыстыру үшін жалғауларды қолданды.

Тізімін құру, өзараәрекеттесуді қолдау стратегиясы (Listing) [11, 35]

Үлгі	Техника
Моделирование, сұрақтар, жауаптар	Жабық сұрақтар қойыңыз 'хайуанаттар бағында не көрдің?' және ашық сұрақтар 'хайуанаттар бағына сапарың туралы айтшы'. Жеке әңгімелердегі әрекеттердің үлгі тізімі.
Ересектер қодайтын іс-шаралар	Күннің соңында ақпараттық бюллетень жасау үшін балалар сөздерін пайдаланып оқиғаларды шолу.
Дауыстап оқу немесе бірге кітап оқу	Әр түрлі жанрдағы тақырыптық кітаптарды оқу. Кейіпкерлердің сипаттамаларын балалардың тәжірибесімен байланыстыру үшін сұрақтар қою, мысалы: "кемпірқосақ балығын" не ерекше етті? Сен қандай нәрселермен бөлісес?" (The Rainbow Fish, Pfister, 1992).
Ересек адамның символикалық ойынға жетекшілігі	Мейрамханасының сөздігі", «аш», "мәзір", "салат" және "гамбургер" сияқты байланысты нысандар мен ұғымдарды топтастыруға шақыру. Педагог сөздікті қолдануды модельдейді
Жеке баяндауды құру және ұсыну аудиториясы	«Бақа» жобасын жүзеге асыру-демалыс күндері үйге ата-аналарына арналған жазбасы бар. Жұмсақ бақа жіберіледі, онда олар бақаның шытырман оқиғаларының сипаттамасын жазды сұрайды. Содан кейін бала «Бақаның басынан кешкендері орталық кейіпкер болатын оқиғаны айтады

Мысалы, Ибрагимнің (5 жасар). «Шахмат» деген тақырыпта әңгімесінен үзінді келтірейік. «Шахматқа келетін балалар. Оларға шахмат ойнауды үйрететін тренер бар. Содан кейін оны үйретеді. Олар тыңдамайды, өйткені ол кісі сызғанды көрсетеді. Оған телефон соқты. Кетіп қалды. Ол кісі су ішеді. Олар өздерінің шахмат ойынын ойнайды. Мен жеңдім және сонымен бітті» деп аяқтады. Кейбір жерлерінде байланыс болмайды. Сондықтан келесі кезеңге көшеміз. Байланыс – бұл біздің үшінші кезеңіміз. Осы деңгейдегі әңгімелер байланысты кейіпкерлерді немесе оқиғаларды байланыстыратын кейіпкерлердің әрекеттерімен ортақ тақырыпты ұсыну.

Байланыстыруды қолдау стратегиялары (Connecting) [11, 35]

Үлгі	Техника
Модельдеу, сұрақтар және диалог	балаларға үй жануарлары немесе қиялдағы үй жануарлары туралы әңгімелер айтуды ұсыну. Балаларды үй жануарларына ынталандыру үшін сұрақтар қойылады. Мысалы: "үй жануарының қандай пайдасы бар?"
Ересектерге арналған іс-шаралар	балалардың әңгімелерін жазбаша түрде жазатын" әңгіме жазатын адамды тағайындау. Ермексаздан кейіпкерлер мен реквизиттер жасау.

Дауыстап оқу немесе бірге кітап оқу	кейіпкерлерді оқиғалармен байланыстыру үшін сұрақтар қою керек, мысалы: "Неге ұя жасайды сонша жағымсыз нәрселер?" (Шулы шұңқыр, Уэллс)
Символдық ойынға жетешілік	миниатюралық заттарды сындарлы ойын аймағына қосу
Жеке баяндау және аудиторияға ұсыну	"сөйлесу уақыты" кестесін беру (Селман): педагог балалармен бірге тамақ ішіп отырғанда тақырыпты ұсынады және әр балаға өз үлесін қосуды ұсынады. Ересек адам балалардың әрекетін кеңейтеді және байланыстырады.

Диллияның әңгімесінен «Менің үйімнің жанында бақшам бар. Ал, менің итім бар. Ал менің әкем оны бақшаға шығарады. Бізде кішкентай қызғылт гүлдер бар. Ал, менің ата-әжелерім бізге келді. Бір күні олар гүлді қарайтын болды. Содан кейін біз қызыл гүлдерді көрдік, олар гүлдеді. Ал, эм., эм., менің анам әрқашан бақшаға барады. Ол суару ыдысын алып, оларды өсіру үшін суарады. Олар тек көктемде өседі, бірақ жиі емес деп аяқтады. Кейбір жерлерінде байланыс, әрекеттерінде бірізділік болмайды. Сондықтан келесі кезеңге көшеміз.

Кесте 4

Әрекеттердің бірізділігін қолдау стратегиялары (Sequencing) [11, 35]

Үлгі	Техника
Модельдеу, сұрақтар және диалог	Себептері мен салдары туралы сұрақтар қойыңыз: 'неліктен шынжыр табан соншалықты аш болды?' ("The Very Hungry Caterpillar", Карл, 1969) әрекеттер тізбегі туралы сұрақтар қойыңыз 'әрі қарай не болғанын айтыңыз'. Құрдастарыңыздың кейіпкерлердің әрекеттерін талқылауын ынталандырыңыз.
Ересектерге арналған іс-шаралар	Сурет салу немесе штамптау сияқты кинестетикалық әрекеттерді ынталандырыңыз.
Дауыстап оқу немесе бірге кітап оқу	Кейіпкерлері бар жинақталған кітаптармен бөлісіңіз ("қайықты кім суға батырды?", Аллен, 1996) және айналмалы әңгімелер ("егер сіз тышқанға печенье берсеңіз", Нумерофф, 1985).
Символдық ойынға жетешілік	"Келесі не болады?" сияқты миниатюралық заттарды қолданыңыз.
Жеке баяндау және аудиторияға ұсыну	Қолмен жасалған, жиналған немесе зерттелген заттарды көрсетуге және айтуға шақырыңыз. "Қашан, неге, қалай" деген сұрақтар қойыңыз.

Даниял, 6 жаста, әрекеттер тізбегі бала уақыт тізбегін, себебі мен салдарын дәйекті түрде дұрыс пайдалануды үйренгеннен кейін, ол бірізділікке көшті Әңгімесінде "қашан" және "неге" деген сұрақтарға жауап береді. Өйткені оларда әдетте "бірақ" немесе

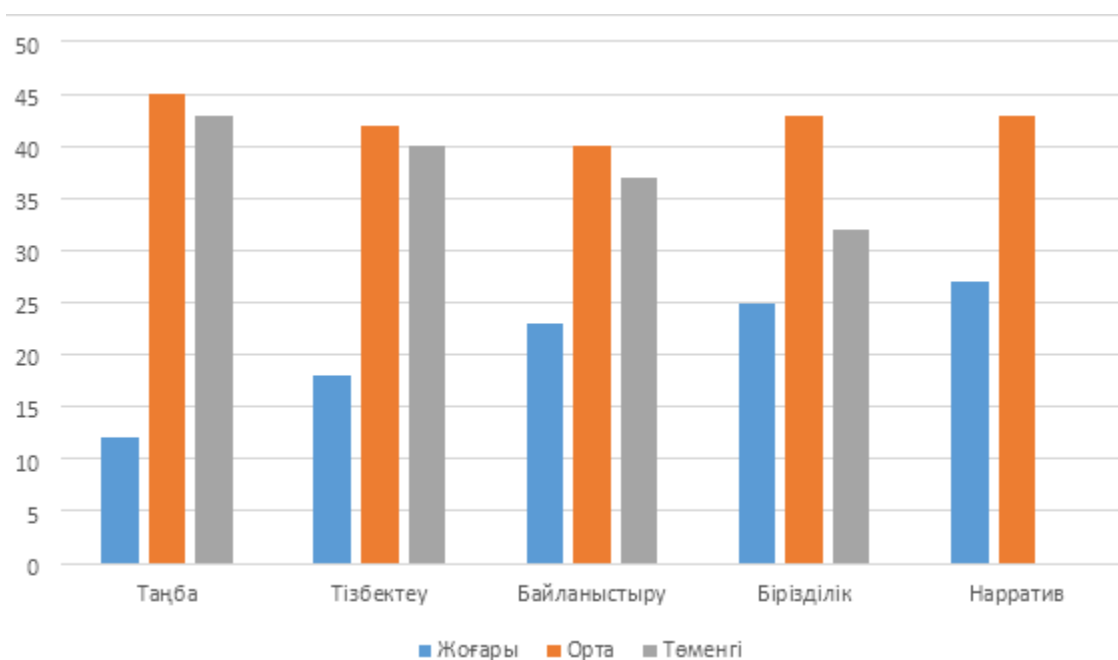
"себебі" сияқты сөздерді де қолданды. Ол қарындасының туған күнінен фотосуреттерді көрсетеді. Ветеринардың және мысықтың әрекеттерін байланыстырып қана қоймайды, сонымен қатар олардың эпизодтарын уақытқа байланысты айтады. Мысықтың алдыңғы тырнақтары неге жоқ екенін айтады. Туған күнімде мен мысығымды қолымда ұстадым. Содан кейін анам оны ұстап тұрған ағаммен суретке түсті. Мен оның басын ұстадым. Бұл менің үлкен әпкемнің мысығы еді. Оның есімі Қарабас. Бірақ оның алдыңғы тырнақтары жоқ. Ол өте кішкентай, өйткені Айдана оны дәрігерге апарды. Содан кейін дәрігер оның барлық тырнақтарын кесіп тастады. Бірақ бұл бізге зиян тигізген жоқ. Аталған төрт деңгей келесі кезеңге негіз болды.

Кесте 5

Наративтілігін қолдау стратегиясы [11, 35]

Үлгі	Техника
Моделирование, сұрақтар, жауаптар	Педагог қуыршақтар, заттар немесе сюжеттік ойыншықтар арқылы әңгімелер айтып, оқиға элементтерін көрсетеді.
Ересектерге арналған іс-шаралар	Тыңдау кезінде балалар әңгімелерге суреттер салады. Болжам жасау үшін сұрақтарды пайдалану. Подносқа оқиға элементтерін бейнелейтін кішкентай көлемді заттарды орналастыру. Графикалық карталар-әңгімелер жасау. Сөзі жоқ суретті кітаптарды пайдалану. Оқиғаның басталуын қамтамасыз ету. Ұйымдастырылған әрекет туралы әңгімелер жазу.
Дауыстап оқу немесе бірге кітап оқу	Ертегілерді болжамдылықпен, уақыт тізбегімен және себеп/салдармен оқып беру.
Ересек адамның символикалық ойынға жетекшілігі	топта дауыстап оқылған оқиғаларды ойнау үшін драмалық ойын аймағында реквизиттер беру
Жеке баяндауды құру және ұсыну аудиториясы	демалыс, маусымдық іс-шаралар немесе топтық сапар сияқты жеке тәжірибелерден әңгімелер айтуға шақыру, оларды жұпта, шағын топтарда немесе шеңберге бөлуге болады

Бұл деңгей алдыңғы деңгейдің барлық компоненттерін қамтиды, сондай-ақ сюжеттер мақсатқа жетуді жоспарлау болады. Тыңдаушы енді оқиғаның басынан бастап аяқталуын болжай алады. Біз бұл деңгейдің оқиғаны айтуда, құрастыруда қажет етеді деп тұжырымдадық. Себебі бұл балалар өздерінің әңгімелерін дамыту процесінде шығармашылық дағдылары қалыптасқандығын көрсетті. Бұл балалардың ертегіні өздері құрастыруы жатады. Мысалы: «Золушка» ертегісін қазіргі заманға лайықты етіп құрастырып, бірнеше сериялы әңгіме құрастыра алады. Мысалы: «Золушкаға кіндік шешесі тігін ательесіне көйлек тапсырыс береді. Оны сағат 12 ден кешіктірмеу үшін тасымалдаушы арқылы алдырады» деген әңгімесінен үзінді келтіріп отырмыз. Аталған тәжірибелер мектепке дейінгі балалардың нарративтік қабілетін дамыту, сөздік қорын молайту, байланыстырып сөйлеуге төселдіруде болжам жасауға мүмкіндік береді. Атап айтсақ, әңгімелерді қайталауға және оларды өз оқиғаларына үлгі ретінде пайдалануға жақсы бейімделген.

Сурет 2. Балалардың нарративтік қабілетін дамыту арқылы байланыстырып сөйлеу деңгейі (эксперименттен кейін % есебімен)

Диаграммадағы сандық көрсеткіштер мектеп жасына дейінгі балалардың әңгімелері тілді дамыту үшін әңгіме айтудың маңыздылығы туралы сенімімізді растады. Бұл тәжірибе сонымен қатар стратегияларының тиімділігін мектепке дейінгі түпнұсқа және қайталанған әңгімелер ретінде бағалауға көмектесті. Біз әртүрлі стратегияларды қолдануға болады деп санаймыз.

Қорытынды

Педагогтер балалардың даму қажеттіліктерін тану және әртүрлі стратегиялар жиынтығы арқылы қызығушылықтарын қанағаттандыру арқылы ауызша әңгімелеу дағдыларын дамыта алады. Біз зерттеу нәтижесмізден мектеп жасына дейінгі кезеңде балалардың нарративтік қабілетін дамытуда, байланыстырып сөйлеуге үйретуде бес кезеңді [23] қолдануды ұсынамыз: Таңбалау, тізбектеу, байланыстыру, бірізділік және баяндау (нарратив). Бала екі немесе тіпті үш деңгейді көрсететін әңгімелер айтылуы мүмкін. Мысалы, А есімді бала әңгімелерінің көпшілігі 4 жасында таңбаланған немесе тізімделген. 5 жасқа қарай олар негізінен байланыс деңгейінде әңгіме құра алды. Бірақ баланың нарративтің дамытуда педагогикалық басшылық ету маңызды. Ол үшін әңгімелерді, ертегілерді жиі қайталау, дауыстап оқу, ол туралы сурет салу, жұптық кейіпкерлер мен сюжеттер туралы пікірталас құру, оны педагогтың жазып отыруы, кітап етіп шығаруы, диалог және талқылау арқылы баяндауды ынталандырады. Қимыл-қозғалыстар, театрландыру, символдық ойынға жетекшілік ету және аудиторияға жеке баяндауын ұйымдастыру, тіпті микрофонға жазып алып, басқаларға, өзіне тыңдату қажет.

Сонымен, балалардың байланыстырып сөйлеуін, оқиғаларды баяндауын дамыту барлық мектепке дейінгі кезең үшін маңызды, ал педагогтер әңгімелердің қалай дамитынын, балалар әңгімелейтін оқиғаның қай деңгейінде және оқиға желісін қалай құру керектігін білгенде жоғары деңгейде сөйлеу, жеке тәжірибеге сүйену ауызша әңгімелеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Қарым-қатынас, ойын тұжырымдауға, мектептегі оқуға тез бейімделуге ықпал ететі деп түйіндейміз. Бүгінгі күні "Сөйлеуді дамыту" аясында, бір жағынан режиссерлік және рөлдік ойында және сурет салумен бірге пайда болатын балалар әңгімелері еленбейді, ал екінші жағынан, әңгіме құрылымына баса назар аударылады, бірақ оның шығармашылық аспектілеріне көңіл бөлінбейді. Мұндай елемеу, болашақтағы мектепке барғанда жазбаша сөйлеуді игеру кезінде туындайтын қиындықтардың себептерінің бірі болуы мүмкін.

Алғыс. Бұл мақала Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті 2023-2025 жылдары жүргізілетін АР19677736 «Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытудың ғылыми-педагогикалық негіздері» ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобаларды гранттық қаржыландыру шеңберінде дайындалды.

Авторлардың қосқан үлесі

Жиенбаева Сайра Нагашибаевна – жоба жетекшісі ретінде зерттеудің теориялық негізін құруда тұжырымдауға, логикасын құруда елеулі үлес қосып, жұмыстың теориялық және эксперименттік бағытын анықтады. Соңғы нұсқасын бекітті.

Оңланбекова Гульшат Оңланбекқызы – ақпарат жинаумен айналысып, мектепке дейінгі ұйымдарда эксперимент жұмыстарын жүргізіп, нәтижелерін талдады.

Сағалиева Жанар Каукербековна – әрбір деңгей бойынша ақпарат жинауға үлес қосты, алынған өнімдерді өңдеу жұмыстарын жүргізді.

Стыбаева Айгул Шилдебаевна – мақаланың мазмұнын қайта қарап, әрбір бөлімді рәсімдеуде, техникалық жағынан талапқа сәйкестендіру жұмыстарын орындады.

Әдебиеттер тізімі

1. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы. [Электрондық ресурс] – URL: P_137_150321_kaz.docx (live.com) (жүгінген күні: 07.05.2024).

2. Juan, Stephen. The Odd Brain: Mysteries of Our Weird and Wonderful Brain Explained. – Riverside, NJ: Andrews McMeel Publishing. – 2011. – 313 p.

3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031> (жүгінген күні: 07.05.2024).

4. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы

12 тамыздағы № 499 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазандағы № 422 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200030183> (жүгінген күні: 07.05.2024).

5. Collins, J. Some problems and purposes of narrative analysis in educational research // Journal of Education. – 1985. – Vol.167(1). – P. 57–70.

6. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: Oral versions of personal experience. Essays on the Verbal and Visual Arts. – Seattle, London: University of Washington Press. – 1967. – 44 p.

7. Baldwin C. The Narrative Dispossession of People Living with Dementia. –Huddersfield, England: University of Huddersfield. – 2006. – 109 p.

8. Шиян О.А. Детские нарративы как возможный ресурс развития диалектического мышления старших дошкольников // Современное дошкольное образование. – 2018. – №6(88). – С. 11–27.

9. Pramling N, Pramling I.S. Educational encounters: Nordic studies in early childhood didactics. – ed. Springer. – 2011. – 257 p.

10. Nelson K., Fivush R. The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory // Psychological Review. – 2004. – № 111. – P. 486–511.

11. Stein, N. L., & Glenn, C. An analysis of story comprehension in elementary school children. – Norwood: Ablex. – 1979. – 120 p.

12. Jalongo, M. R. Early childhood language arts. – NY: Allyn & Bacon. – 2003. – 354 p.

13. McCabe A. Cultural background and storytelling: A review and implications for schooling // The Elementary School Journal. – 1997. – Vol. 97(5). – P. 453–473.

14. Morrow, L. M. Retelling stories: A strategy for improving young children’s comprehension, concept of story structure, and oral language complexity // The Elementary School Journal. –1985. – Vol. 85(5). – P. 647–661.

15. Веракса Н.Е., Дьяченко О.М. Способы регуляции поведения у детей дошкольного возраста // Вопросы психологии. – 1996. – №3. – С. 14–27.

16. Шиян И.Б. Учимся рассказывать истории // Современное дошкольное образование. Теория и практика. – 2008. – №2. – С. 25–32.

17. Юрьева Н.М. Проблемы речевого онтогенеза: Производное слово. Диалог. – Москва: Акад. гуманитарных исслед. – 2006. – 488 с.

18. Ощепкова Е.С. Особенности построения нарративов у детей в билингвальной среде // Полилингвильность и транскультурные практики. – 2022. – № 19 (1). – С. 6–18.

19. Баймұратова Б.Б. Мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу қабілетін дамыту. – Алматы : Рауан. – 1990. – 144 б.

20. Бакраденова А.Б. Мектеп жасына дейінгі балалар тілін дамыту теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Эверо. – 2017. – 153 б.

21. Метербаева К.М. Мектеп жасына дейінгі балаларды байланыстырып сөйлеуге қалыптастыру әдістемесі. – Алматы: Қыздар университеті басп. – 2013. – 95 б.

22. Аманов А. Ш. Түркітілдес билингв-оқушылардың орыс тіліндегі ауызекі сөйлеу нарративті дағдыларының дамуы: Аннотация дисс. ...фил.док. – Алматы, 2023. – 5 б. [Электрондық ресурс] – URL: Аннотация Аманов А.Ш..pdf (kaznu.kz) (жүгінген күні: 07.05.2024).

23. McCabe A., Peterson C. What Makes a Good Story // Journal of Psycholinguistic Research. – 1984. – Vol 13. – P. 457 -480.

24. Cain K. Text comprehension and its relation to coherence and cohesion in children's fictional narratives // *British Journal of Developmental Psychology*. –2003. –Vol. 21. –P. 335–351.
25. O'Neill D.K., Pearce M.J., Jeniffer P.L. Preschool children's narratives and performance on the Peabody Individualized Achievement Test – Revised: Evidence of a relation between early narrative and later mathematical ability // *First Language*. –2004. – Vol. 24(2). – P. 149–183.
26. Allen, P. Who sank the boat. – New York: Putnam Publishing Group. – 1996. – 36 p.
27. McCabe A., Rollins P. Assessment of preschool narrative skills // *American Journal of Speech-Language Pathology*. – 1994. – Vol. 3(1). – P. 45-56
28. Трифонова Е.В. Режиссерские игры до школьников. – Москва: Ирис-пресс. – 2011. – 514 с.
29. Ушакова О.С. Развитие речи дошкольников. – Москва: Институт психотерапии. – 2001. – 256 с
30. Запуниди А.А. Роль изобразительной деятельности в развитии функции речи у детей дошкольного возраста: автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Москва, 2014. – 35 с.
31. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. – Москва: Лабиринт. – 2001. – 144 с.
32. Morrow, L. M. Retelling stories: A strategy for improving young children's comprehension, concept of story structure, and oral language complexity // *The Elementary School Journal*. – 1985. – Vol. 85(5). – P. 647–661.
33. Hedberg, N. L., & Westby, C. E. Analyzing storytelling skills: Theory to practice. – Tucson, AZ: Communication Skill Builders. – 1993. – 340 p.
34. Bishop, D. V. M., & Edmundson, A. Language impaired 4-year-olds: Distinguishing transient from persistent impairment // *Journal of Speech and Hearing Disorders*. – 1987. – Vol.52. – P. 156–173.
35. Applebee, A. The child's concept of story. – Chicago: University of Chicago Press. –1987. – 209 p.
36. Выготский, Л. С. История развития высших психических функций. –Москва : Издательство Юрайт. – 2024. – 336 с.

С.Н.Жиенбаева*¹, Г.О.Онланбекова², Ж.К. Сағалиева², А.Ш. Стыбаева¹

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Институт развития раннего детства, Астана, Казахстан*

Возможности развития связной речи дошкольников через нарративные способности

Аннотация. Данная статья посвящена изучению сущности, теоретических основ и методов развития нарративной способности в связной речи у дошкольников. Оно направлено на определение особенностей нарративов у дошкольников, его этапов развития, уровней и эффективности в развитии детской речи. Основная цель нашего исследования – проанализировать теоретические основы развития связной речи дошкольников посредством нарратива и определить основные преимущества ее методики. Для этого текущее состояние данного вопроса было изучено на теоретической основе, а также были проанализированы нормативно-правовые акты и научные труды, направленные на развитие детской речи в стране. В рамках данной статьи был проведен анализ работ зарубежных ученых о детском нарративе, и их основные выводы послужили основой для выявления актуальных проблем и определения направлений

развития нашего исследования. В нашем исследовании, используя методику Н. Е. Веракса и О.М. Дьяченко «Методы регуляции поведения дошкольников», а также метод Маккейба «Создание рассказа», мы наблюдали уровень способности у детей создавать детские рассказы и определяли у них доэкспериментальный этап. Мы провели эксперимент по формированию детских рассказов, руководствуясь семью уровнями развития детских рассказов, каждый из которых содержит определенную структуру. В целях усиления данной методики мы в своих экспериментах применили уровни Stadler and Ward, Applebee, Stein and Glennes, эффективность которых доказана в зарубежной практике. В результате была доказана эффективность уровней символизации, цепочки, связывания и нарратива в построении детских рассказов.

Ключевые слова: нарратив, связная речь, дошкольники, причинно-следственные связи, уровни, построение рассказа, символы.

S.N. Zhienbayeva*¹, G.O. Onlanbekova², J.K. Sagalieva², A.Sh. Stybayeva¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Institute of Development of the Russian Academy of Sciences, Astana, Kazakhstan*

Possibilities for the development of coherent speech in preschoolers through narrative

Abstract. This article is devoted to the study of the essence, theoretical foundations and methods of developing narrative ability in coherent speech in preschool children. It is aimed at determining the characteristics of narratives in preschool children, the stages of their development, the level and effectiveness in the development of children's speech. The main goal of our study is to analyze the theoretical foundations of the development of coherent speech in preschoolers through storytelling and determine the main advantages of this method. The current state of this issue was studied on a theoretical basis, and regulations and scientific works aimed at the development of children's speech in the country were analyzed. Within the framework of this article, an analysis of the works of foreign scientists on children's narrative was carried out, and their main conclusions served as the basis for identifying current problems and determining directions for the development of our research. In our study, using the methodology of N. E. Veraks and O. M. Dyachenko "Methods for regulating the behavior of preschool children," as well as McCabe's method "Creating a story," we observed the level of children's ability to create children's stories and determined their pre-experimental stage. We conducted an experiment on the formation of children's stories, guided by seven levels of children's story development, each of which contains a specific structure. In order to strengthen this technique, in our experiments we used Stadler and Ward, Applebee, Stein and Glennes levels, the effectiveness of which has been proven in foreign practice. As a result, the effectiveness of the levels of symbolization, chaining, linking and narrative in the construction of children's stories was proven.

Keywords: narrative, coherent speech, preschoolers, eissues, cause-and-effect relationships, levels, storytelling.

References

1. Мектепке дејінгі тарбиеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы . Қазақстан Республикасы Укіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2021 No. 137 on approval of the model for the development of preschool education and training]. [Electronic resource] – Available at: P_137_150321_kaz.docx (live.com) (accessed: 07.05.2024). [in Kazakh]
2. Juan, Stephen. The Odd Brain: Mysteries of Our Weird and Wonderful Brain Explained (Andrews McMeel Publ., Riverside, NJ, 2011, 313 p.).
3. Мектепке дејінгі тарбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы [Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated August 3, 2022 No. 348 on approval of State mandatory standards of preschool education and training, primary, basic secondary, general secondary, technical and professional, post-secondary education]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031>(accessed: 07.05.2024). [in Kazakh]
4. Мектепке дејінгі тарбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазандағы № 422 бұйрығы [Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated October 14, 2022 No. 422 on amendments to the order of the Acting Minister of Education and science of the Republic of Kazakhstan dated August 12, 2016 No. 499" on approval of standard curricula of preschool education and training"]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200030183> (accessed: 07.05.2024). [in Kazakh]
5. Collins, J. Some problems and purposes of narrative analysis in educational research, *Journal of Education*, 167(1), 57–70 (1985).
6. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: Oral versions of personal experience. *Essays on the Verbal and Visual Arts* (University of Washington Press., Seattle, London, 1967, 44 p).
7. Baldwin C. The Narrative Dispossession of People Living with Dementia (University of Huddersfield, Huddersfield, England, 2006, 109 p.).
8. Shiyan O.A. Detskie narrativy kak vozmozhnyj resurs razvitiya dialekticheskogo myshleniya starshih doshkolnikov [Children's narratives as a possible resource for the development of dialectical thinking of older preschoolers], *Sovremennoe doshkolnoe obrazovanie* [Modern preschool education], 6(88), 11–27 (2018). [in Russian]
9. Pramling N, Pramling I.S. Educational encounters: Nordic studies in early childhood didactics (Springer, 2011, 257 p.).
10. Nelson K., Fivush R. The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory, *Psychological Review*. 111, 486–511 (2004).
11. Stein, N. L., & Glenn, C. An analysis of story comprehension in elementary school children. (Ablex, Norwood, 1979, 120 p.).
12. Jalongo, M. R. Early childhood language arts (Allyn & Bacon, NY, 2003, 354 p.).
13. McCabe A. Cultural background and storytelling: A review and implications for schooling, *The Elementary School Journal*, 97(5), 453–473 (1997).

14. Morrow, L. M. Retelling stories: A strategy for improving young children's comprehension, concept of story structure, and oral language complexity, *The Elementary School Journal*, 85(5), 647–661 (1985).
15. Veraksa N.E., Dyachenko O.M. Sposoby regulyatsii povedeniya u detej doshkolnogo voz rasta [Methods of regulating behavior in preschool children], *Voprosy psihologii* [Questions of psychology], 3, 14–27(1996). [in Russian]
16. Shiyani I.B. Uchimysya rasskazyvat istorii [Learning to tell stories], *Sovremennoe doshkolnoe obrazovanie. Teoriya i praktika* [Modern preschool education. Theory and practice], 2, 25-32 (2008). [in Russian]
17. Yureva N.M. Problemy rechevogo ontogeneza: Proizvodnoe slovo. Dialog [Problems of speech ontogenesis: A derivative word. Dialogue] (*Akad. humanitarian studies, Moscow, 2006, 488p.*). [in Russian]
18. Oshchepkova E.S. Osobennosti postroeniya narrativov u detej v bilingval'noj srede [Features of constructing narratives in children in a bilingual environment], *Polilingvial'nost' i transkul'turnye praktiki* [Polylinguality and Transcultural Practices], 19 (1), 6–18 (2022). [in Russian]
19. Bajmuratova B.B. Mektepke dejingi zhastagy balalardyn sojleu kabiletin damytu [Development of speech in preschool children] (Rauan, Almaty, 1990, 144 p.). [in Kazakh]
20. Bakradenova A.B. Mektep zhasyna dejingi balalar tilin damytu teoriyasy men adistemesi [Theory and methods of language development of preschool children] (Evero, Almaty, 2019, 153 p.). [in Kazakh]
21. Meterbaeva K.M. Mektep zhasyna dejingi balalardy bajlanystyryp sojleuge kalypastyru adistemesi [The methodology for the formation of preschool children into connected speech] (Women's University, Almaty, 2013, 95 p.). [in Kazakh]
22. Amanov A. Sh. Turkitildes bilingv-okushylardyn orys tilindegi auyzeki sojleu narrativti dagdylarynyn damuy [Turkic-speaking bilingv is the development of students ' narrative skills of colloquial speech in Russian] (Almaty, 2023, 5 p.). [Electronic resource] – Available at: Аннотация Аманов А.Ш..pdf (kaznu.kz) (accessed: 07.05.2024). [in Kazakh]
23. McCabe A., Peterson C. What Makes a Good Story, *Journal of Psycholinguistic Research*, 13, 457–480 (1984).
24. Cain K. Text comprehension and its relation to coherence and cohesion in children's fictional narratives, *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 335–351 (2003).
25. O'Neill D.K., Pearce M.J., Jeniffer P.L. Preschool children's narratives and performance on the Peabody Individualized Achievement Test – Revised: Evidence of a relation between early narrative and later mathematical ability, *First Language*, 24(2), 149–183(2004).
26. Allen, P. Who sank the boat (Putnam Publishing Group, NY, 1996, 36 p.).
27. McCabe A., Rollins P. Assessment of preschool narrative skills, *American Journal of Speech-Language Pathology*, 3(1), 45-56 (1994).
28. Trifonova E.V. Rezhisserskie igry doshkolnikov [Director's games for preschoolers] (Iris-press, M., 2011, 514 p.) [in Russian]
29. Ushakova O.S. Razvitie rechi doshkolnikov [Speech development of preschoolers] (House of the Institute of Psychotherapy, M., 2001, 256 p.). [in Russian]
30. Zapunidi A.A. Rol izobrazitelnoj deyatel'nosti v razvitii funktsii rechi u detej doshkolnogo vozrasta [The role of visual activity in the development of speech function in preschool children] (Moscow, 2014, 35p.). [in Russian]

31. Propp V.Ya. Morfologiya volsheb noj skazki [The morphology of a fairy tale] (Labirint, M., 2001, 144 p.). [in Russian]
32. Morrow, L. M. Retelling stories: A strategy for improving young children's comprehension, concept of story structure, and oral language complexity, *The Elementary School Journal*, 85(5), 647–661(1985).
33. Hedberg, N. L., & Westby, C. E. Analyzing storytelling skills: Theory to practice (Communication Skill Builders, Tucson, AZ., 1993, 340 p.)
34. Bishop, D. V. M., & Edmundson, A. Language impaired 4-year-olds: Distinguishing transient from persistent impairment, *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 52, 156–173(1987).
35. Applebee, A. The child's concept of story (University of Chicago Press., Chicago, 1978, 209 p.).
36. Vygotskij, L. S. Istoriya razvitiya vysshih psichicheskikh funkcij [The history of the development of higher mental functions] (Yurayt Publishing House, M., 2024, 336 p.). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Жиенбаева С.Н. – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, «педагогика» кафедрасы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Г.О.Онланбекова – Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР Оқу-ағарту министрлігінің Балаларды ерте дамыту институтының директоры, Астана, Қазақстан.

Ж.К. Сағалиева – Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР Оқу-ағарту министрлігінің Балаларды ерте дамыту институтының ғылыми-зерттеу орталығының жетекшісі, Астана, Қазақстан.

А.Ш. Стыбаева – Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «педагогика» кафедрасы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах:

С. Н. Жиенбаева – доктор педагогических наук, профессор кафедры «Педагогика», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Г.О.Онланбекова – кандидат педагогических наук, доцент, директор Института раннего развития детей Министерства просвещения Республики Казахстан, Астана, Казахстан.

Ж.К. Сағалиева – кандидат педагогических наук, доцент, руководитель научно-исследовательского центра Института раннего развития ребенка Министерства просвещения Республики Казахстан, Астана, Казахстан.

А.Ш. Стыбаева – кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Педагогика», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Information about authors:

Zhienbayeva S.N. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of «Pedagogy», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Onlanbekova G.O. – Candidate's degree in Pedagogical sciences, of associate Professor, Director of the Institute of Early Childhood Development of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Astana.

Sagaliyeva J.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, docent, head of the Scientific and Pedagogical Research Center, "Institute of Early Childhood Development" of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan.

Stybayeva A.Sh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of pedagogics, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.